

IMRICH NAGY*

A NAGYMORVA BIRODALOM MEGJELENÍTÉSE HUMANISTA ÍRÓK MŰVEIBEN**

Egy konkrét történelmi korszaknak, képviselőinek és kultúrájának, illetve a szélesebb körű társadalmi és földrajzi környezete megismerésénél nem csak az elsődleges írott vagy materiális források a mérvadóak, hanem a későbbi közvetítők, az előadók és a kommentátorok munkái is. Tehát, ha a Nagymorva Birodalom (Morva Fejedelemség) történelmi ábrázolásával foglalkozunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a humanista szerzőket, akik és műveik a középkori krónikások, illetve krónikák kiemelt funkcióját töltötték be. Ők is kivették a részüket az ábrázolás módosításából, s – valamilyen szinten – a sematizálódásból is. Ez annak ellenére is igaz, hogy a humanista történetírók figyelme elsősorban nem a középkori állami alakulatokra irányult, hiszen számukra a középkor, vagyis a *medium aevum*, csak közjáték volt, amely két nagy figyelemre méltó korszakot választ el egymástól – az antik és a jelen világot. Saját világukra az antik historiográfia módszereit alkalmazták, így utólrétegetlen példaképük Titus Livius és az *Ab urbe condita* című műve lett. Többségük tehát az analitikai módszer híve maradt, kiemelve az antik elvet, miszerint a történelemnek tanítania és szórakoztatnia kell. Ezért értelmezéseikben a háborúkra és a sorsdöntő fordulatokra összpontosítottak, a retorikai vagy drámai hatás eléréséhez nem haboztak színpadjuk közepére egy személyiséget¹ állítani, az újkor antik drámájának főhőseként. Ha tehát releváns információforrást keresünk, a középkori szerzők hasznosabbak lehetnek számunkra, mint a reneszánsz történészek, akiknek „fecsegő” retorikája inkább tolakodónak tűnik.² Ennek ellenére a középkori történelemmel foglalkozó antológiák többnyire a humanista szerzőket is kiemelik, akik ehhez a korszakhoz már egyfajta távolsággal állnak hozzá, szélesebb összefüggésben pedig némi reflexióval. A Nagymorva Birodalom történelme esetében példaként említhetjük Ratkoš *Pramene k dejinám Velkej Moravy* (A Nagymorva Birodalom történelmének forrásai, 1954) című művét. Igaz, ennek egyetlen humanista irata a Johannes Aventi-

* Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (Bél Mátyás Egyetem Besztercebánya, Szlovákia).

** A „Humanista történetírás a XV–XVII. században” c. konferencián (Szeged, 2013. november 7–9.) elhangzott előadás bővített változata, amely a VEGA (1/0339/11) támogatásával készült.

¹ Voegelin, Eric: *History of political ideas. Volume 4: Renaissance and Reformation*. The collected works of Eric Voegelin. Volume 22. Edited by David L. Morse and William M. Thompson. Columbia: University of Missouri Press, 1998. 41–42.

² Fryde, Edmund Boleslav: *Humanism and Renaissance Historiography*. London: The Hambleton Press, 1983. 7.

nus tollából származó *Annales Boiorum* (A Bajorok évkönyvei).³ A cseh forráskiadvány, a *Magnae Moraviae fontes historici I.* (1966), azonban már több alkotást említ – Aventinus neve mellett szerepel még Piccolomini, Ransanus és Bonfini is.⁴

Mindezidáig nem született meg a Nagymorva Birodalom ábrázolásának teljes elemzése, melyet a humanista szerzők jelenítettek, illetve alkottak meg műveikben. Meg kell említeni Ján Tibenskýt, aki szakdolgozatában a szlovák felkelés fő történelmi motívumainak a gyökereit és az eredetét kutatta, valamint ennek az ábrázolásnak néhány aspektusát vizsgálta.⁵ Későbbi tanulmányaiban több kutatási eredményt publikált.⁶ A magyar források analitikus áttekintése során a Nagymorva Birodalom néhány – P. Ransanus és A. Bonfini művében megjelenő – vonását Dagmar Bartoňková is kutatta.⁷ A Nagymorva Birodalom ábrázolásának áttekintő elemzéséhez – többek között a cseh területről származó művek (Piccolomini, Dubravius) alapján – Boba Imre magyar származású, Amerikában élő történész járult hozzá a maga sajátos nézőpontjával.⁸ A Nagymorva Birodalom ábrázolása fejlődésének vizsgálatát középkori és korai újkorai szerzők műveiben, valamint ennek besorolását a szlovák nemzeti emancipációs folyamatba, Mária Vyvíjalová tanulmánya végezte el.⁹

Most azonban lássuk magukat a szerzőket, azokat a humanistákat, akik történelmi munkáikban rögzítették a Nagymorva Birodalom kialakulása történetét. Mint tudjuk, a humanista történetírás gyökerei Itáliába, a 15. század első felére nyúlnak vissza.¹⁰ Közép-Európa történelme persze csak később tükröződik a közép-európai

³ Ratkoš, Peter (ed.): *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964. (a továbbiakban: Ratkoš 1964) 406–411. – Hasonlóan a második bővített kiadásban is: Ratkoš, Peter (ed.): *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Második javított és bővített kiadás. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968. 377–381.

⁴ *Magnae Moraviae fontes historici I.* (a továbbiakban: MMFH I.) Pragae–Brunae: Státní pedagogické nakladatelství, 1966. 321–377.

⁵ Tibenský, Ján: *Historické základy slovenského národného obrozenia*. Bratislava, 1948. (kézirat) (a továbbiakban: Tibenský 1948)

⁶ Tematikánk kutatásánál az alábbi munkákra is hivatkozhatunk: Tibenský, Ján: Veľkomoravská a Cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti. In: *Veľká Morava a naša doba*. Összeállította: Jozef Pitoňák – Ján Sloboda. Bratislava: Osveta, 1963. 58–84.; vagy Tibenský, Ján: Historiografické zdroje a spoločenskopolitické vplyvy na vývoj veľkomoravskej tradície do počiatku slovenského národného obrozenia. In: *Svätopluk 894–1994*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1997. 221–228.

⁷ Bartoňková, Dagmar: Uherské písenné prameny o Veľké Moravě. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*, 1965, vol 14, (E. 10), 267–276. (a továbbiakban: Bartoňková 1965.)

⁸ Boba, Imre: *Morávia története új megvilágításban: Kísérlet a középkori források újraértelmezésére*. Budapest, Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996. (Ford. Petrovics István)

⁹ Vyvíjalová, Mária: Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In: *Historický časopis*, 27. évf. (1979), 3. sz., 369–397. (a továbbiakban: Vyvíjalová 1979)

¹⁰ Az első, humanista jegyek szerint kidolgozott műként Leonardo Bruni: *Historia populi Florentini* (1442) c. alkotását szokták emlegetni. Lásd még pl.: Ianziti, Gary: *Writing history in Renaissance Italy: Leonardo Bruni and the uses of the past*. Cambridge: Harvard University Press, 2012. 7.

uralkodók szolgálatában álló szerzők műveiben, ami bizonyos időbeli eltéréssel is jár. Ez utóbbi összefügg a humanista eszmék terjedésével, amelyek Itáliából, a reneszánsz bölcsőjéből indultak a havasokon túli országok felé. A humanista és reneszánsz eszmék így Mátyás király (1458–1490) udvarába is eljutnak, de paradox módon az első történelmi alkotás, amely ebben a környezetben létrejött, a középkori krónikaírás jegyeit hordozza. Ennek ellenére Thuróczy János¹¹ krónikáját nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ez lett ugyanis a fő kiindulópontja a későbbi, Magyarország történelmét – és ennek keretében a korabeli közép-európai helyzetet – ismertető, már humanista feldolgozásoknak. Thuróczy János (kb. 1435 – kb. 1489) emellett a régebbi krónikamintákból indult ki, melyeket körülírt és részben átdolgozott. A Nagymorva Birodalom első megemlézése a *Chronica Hungarorum* első részének XXIV. fejezetében található, ahol a szerző röviden vázolja a magyar törzsek Kárpát-medencébe való érkezésének körülményeit.¹² Itt találkoznak Szvatopluk királlyal, Marót fiával (*quendam Principem nomine Swathepolug, filium Marothly*), akinek Thuróczy lengyel származást tulajdonít (*natione Polonum*), és aki a bolgárok és mézaiak (messianusok) uralkodója is egyben (*Bulgaris, Messianis ... regionibus imperitantem*).¹³ A magyarok először ajándékokat kínálnak neki (*variorum exhibitione munerum*), hogy végül bekerítsék és legyőzzék Bánhida városában (*circa Pontem Bani ... circumventum ... delevisse*). A krónikás persze kiemeli, hogy ezt csak így híresztelik (*perhibentur*). Hasonló kijelentéseket találunk Kézainál, aki más legendát is megemlékít (*voluere tamen nonnulli*), mely szerint a magyarok Pannóniában nem Szvatoplukkal találkoztak, hanem apjával, Maróttal (*non Zwathepalug, sed Marothum, patrem illius in Pannonia invenissent dominantem*). A krónikások ezt az ellentmondást azzal magyarázzák, hogy Marót, az öregedő uralkodó fiát, Szvatoplukot bízhatta meg a hadak vezetésével, s emellett ő maga Veszprém várában maradt (*Iste Marothus, eadem*

¹¹ Thuróczy János *Chronica Hungarorum*, mely az 1486–1487-es évekből származik, mindjárt a következő évben két kiadásban került nyomtatásba Brünneben és Augsburgban. Kutatásunkban az alábbi kiadásból indulunk ki: Joannis de Thwroc: *Chronica Hungarorum...* In: Schwandtner, Joannes Georgius (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini... Pars prima*. Vindobonae: Typis Joannis Thomae nob. de Trattner, caes. reg. aulae typographi et bibliopolae, MDCCLXVI. 47–366. (a továbbiakban: Thuróczy 1766)

¹² Thuróczy 1766. 97. – Meg kell említeni, hogy ez a rész a *Bécsi Képes Krónikából* származik, amely Kézai *Magyar Krónikájából* merít. Vö.: Ratkó 1964. 404–405. Lásd még: MMFH I. 264–265 és 282–283.

¹³ Thuróczy János, ahogy ez az alábbi szövegből kiderül, a 14. századi krónikakompozícióból (*Kronikárska skladba 14. storočja*) kiindulva mézaiak elnevezés alatt a cseheket érti (*Sed quintus, Leel est nominatus, qui Messianos scilicet Bohemicos, de partibus Golgatae expullit*). Thuróczy 1766. 104. Továbbá: Steinhübel, Ján: *Kapitoly z najstarších českých dejín 531–1004*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2012. 86. – Eredetileg ez az elnevezés a nyitraiak megnevezésére szolgált. Részletesebben: Steinhübel, Ján: *Nitrianske kniežatstvo: Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Vydavateľstvo Rak, 2004. 304–305.

tempestate, in castro Vezprein denominato, morabatur), ahol fia és serege pusztulása hallatán bánatában elhalálozik (*Iste Marothus, eadem tempestate, in castro Vezprein denominato, morabatur*).

Ahogy azt maga a krónika szerzője is megjegyzi, a magyar törzsek Svatopluk királlyal való találkozásának eseménye a széleskörű bemutatás során a továbbiakban visszatér (a második rész III. fejezetében).¹⁴ Thuróczy János ismét előadja a régebbi krónikák által bemutatott történetet, melyekből ő maga is merít (*A 14. századi krónikakompozíció*).¹⁵ Eszerint Svatopluk herceg egy fehér lóért, egy aranyozott nyeregért és egy aranyozott kantárért cserébe feladta (eladta) az országát (*quia terram tuam cum equo emerunt, herbam cum fraeno, aquam cum sella*). Svatopluk valójában elutasította ezt az ajánlatot, mert úgy érezte, meg volt csalva (*dux ipse magis gavisus, putabat, quod ei pro terra quadam hospitalarii misissent*). Ellenállt, és veresége után a szökés közben a Dunába fulladt (*in Danubium se jactavit, in quo, prae aquarum vehementia, suffocatur*). Ahogy R. Marsina figyelmeztet, ezt a történetet nem lehet teljesen elutasítani, de szó szerint értelmezni sem lehet azt, hogy a területet végérvényesen eladták. Ellenkezőleg, inkább úgy lehet venni, mint engedélyt az magyarok számára, hogy letelepedjenek egy kiszabott területen, melyet valószínűleg Svatopluk középső fia, Svatopluk herceg, a Nagymorva Birodalom keleti részének helytartója jelölt ki.¹⁶ Ennek ellenére, a történet sztereotip előadásának és a Thuróczy János általi átíratnak köszönhetően ez a fő – ha nem az egyedüli – hivatkozás Svatopluk államának, vagyis a Nagymorva Birodalomnak a létezésére a humanista historiográfusok előadásában. Nem véletlenül, hiszen a magyarok ennek alapján magyarázták jogosultságukat a Kárpát-medence területére. Ezen túl ez egy klasszikus történet, amely a jó uralkodóról, hősiességről és árulásról szól, ami a humanista történelemírás ókori mintájára volt jellemző.

Az első szerző, aki humanista szabályok alapján dolgozta ki Magyarország történelmét, a már ismert Petrus Ransanus (Pietro Ransano, kb. 1420–1492) volt, aki a szicíliai Palermóból származott, és Mátyás király udvarában tevékenykedett, mint I. Ferdinánd nápolyi király küldöttje. Így keletkezett a királyi család megrendelésére készített, 1489–1490-es művének alapja, az *Epitome rerum Hungaricarum seu Liber annalium de rebus Hungaricis*, melyet aztán beledolgozott a világ történelméről szóló ciklusába (*Annales omnium temporum*).¹⁷ A magyar történelmet hagyományos mó-

¹⁴ Thuróczy 1766. 101–102.

¹⁵ MMFH I. 284–287. – Már Anonymus krónikájában is voltak olyan célzások, ahol Menumorout uralkodó Árpád küldöttjeit és ajándékaikat fogadja. MMFH I. 219–221.

¹⁶ Marsina, Richard: Svatopluk, legenda a skutočnosť. In: *Svatopluk 894–1994*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1997. 161.

¹⁷ Kulcsár, Péter: Ransanus Epitoméjának kéziratjai. In: *Magyar Könyvszemle*, 1969. évf., 2. sz., 114. – A továbbiakban felhasználtuk: Ransanus, Petrus: *Epitome rerum Ungaricarum, per indices descripta*... In Schwandtner, Joannes Georgius (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac ge-*

don egészen a hunok történelméig vezeti vissza. Vizsgálata során kitér a magyar törzsek jövetele előtti időszakra is.¹⁸ Az akkoriban itt letelepedett népek törvények nélküli, bűnös életet éltek (*perdite, sine legibus*). Ezt az uralkodó hiányával magyarázza, aki nélkül nem lehet tisztességesen és igazságosan élni (*nec sine moderatore, possent honeste justeque vivere*). A törzsek ezért általános egyetértéssel Szvatoplukot választják uralkodójukká, aki szarmata származású volt (*omnium consensu, praeficiunt sibi virum quendam, natione Sarmatam, Suatepolugum nomine*). Ransanus tehát ugyanúgy a Szvatopluk nevet használja, mint Thuróczy János. Származásában is egyetért vele, akkor is, ha szarmatának nevezi.¹⁹ Itt ér véget az egyetértés, mert míg Thuróczy János és a régebbi krónikások úgy nyilatkoznak Szvatoplukról, mint hiszékeny és félnk uralkodóról (*princeps*), addig Ransanus Szvatoplukja eszes (*singulari praeditus prudentia*), hiszen nála szó sincs semmilyen fehér lóról vagy más ajándékról. Az ő vezetése alatt (*duce Suatepolugo*) vívták meg az itteni népek a könyörtelen csatát (*commissa atrocissima pugna*), melyben a szerencse a magyar törzsekhez szegődött (*Hungari victoriam adepti sunt*). A legnagyobb eltérést talán Szvatopluk apja, Marót leírásánál találjuk. Thuróczy János is így hívja, de öreg uralkodóként írja le, aki a hadak vezetését inkább átadja fiának, ő maga pedig Veszprémben marad, ahol később bánatában elhalálozik. Ransanus azonban uralkodói példaképet lát benne: „Annyira kitűnt okosságával, megfontoltságával, hadi tapasztalataival, hogy halandók között nem volt párja akkoriban.” (*Maroto, patri ejus fuit nomen, qui et ipse, in primis prudens, et consilio, belligerandique peritia, magnus adeo erat, ut suorum temporum mortales omnes superaret.*). Ha tovább olvasnánk Ransanus elbeszélését, rájön-nénk, hogy a hét magyar vezérről, majd később a magyar királyokról is ugyanúgy dicsőítően beszél. Jellegzetes retorikai elemeket vonultat fel, melyek az ideális uralkodó *loci communis*-jét reprezentálják a humanisták szemében, melyben nem kereshetünk objektív vagy „áttekintőbb ismereteket Szvatopluk közösségének keletkezéséről, fejlődéséről, sem megsemmisüléséről”.²⁰ Végül is Ransanusnak nem volt politikai érdeke, hogy a morvákat támogassa a magyarokkal való harcok leírásában.²¹ Tehát semmiféleképpen sem ítéli el a magyarok cselekedeteit, Szvatopluk és elődje, Marót eszményítésével csak a győztesek nagyságát és hírnevét fejezi ki. Ebben a vázlatba viszont nem illik bele az ajándékokról szóló történet, melyekért cserébe a ma-

nuni... Pars prima. Vindobonae: Typis Joannis Thomae nob. de Trattnern, caes. reg. aulae typographi et biblioplae, MDCCLXVI., 405–520. (a továbbiakban: Ranzanus 1766)

¹⁸ Ranzanus 1766. 429. – Lásd még: MMFH I. 331.

¹⁹ A szarmata és Szarmácia elnevezést akkoriban – a középkor végén és az újkor kezdetén – a lengyelek és Lengyelország szinonimájaként használták. Vö.: „Sarmatiam Europicam, quam nunc ex parte Poloniam dicimus”. Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. Basileae: Ex officina Oporiniana, 1568. (a továbbiakban: Bonfinius 1568) 3.

²⁰ Ahogy azt M. Vyvíjalová minden kritika nélkül értelmezi, Vyvíjalová 1979. 380.

²¹ Vö. Bartoňková 1965. 272.

gyarok megszerezték Szvatopluk országát, ezért ezt a történetet a mű nem tartalmazza, bár kétségtelen, hogy a szerző jól ismerte azt.

Másként áll a történethez Ransanus kortársa és honfitársa, Bonfini. Antonio Bonfini (Antonius Bonfinius, kb. 1427–1502), aki a közép-olasz Piceno régióból származott, a magyar történelem humanista ábrázolásával foglalkozott Ransanussal majdnem egy időben. Míg Ransanus Beatrix királynő megrendelésére dolgozott, Bonfini 1488-ban hasonló megbízást fogadott el Mátyás királytól.²² A *Rerum Ungaricarum decades* megalkotásakor,²³ melyen több mint egy évtizedig dolgozott, feltehetően Thuróczy János krónikájára támaszkodott. Ugyanezt figyelhetjük meg a Nagymorva Birodalomról szóló bejegyzéseknél is. Bonfini előbb figyelmeztet, hogy a magyar törzsek nem találtak Pannóniában lakatlan területet (*exinanitas in reditu reperisse sedes*), csak a szarmaták, vagyis a lengyelek településeit, melyeken Marót fia, a lengyel Szvatopluk uralkodott (*Suathemque Polonum Marothi filium ad Danubium invenisse late dominantem*).²⁴ Itt tehát egyezik Szvatopluk apjának neve. A Marót nevet használja Thuróczy János és Ransanus is, ám míg ők Szvatoplukot *Suatepolug*-nak vagy *Zwathepalug*-nak hívják, addig Bonfini az eltérő *Suathes* alakot használja. Szvatopluk hatalmát és jelentőségét azzal igazolja, hogy „a Dunánál messze környéken uralkodott” (*ad Danubium late dominantem*). Apjáról, Marótról egyáltalán nem ír, akit Thuróczy János, de főleg Ransanus, sokkal jelentősebbnek tartott. Bonfini részletesen kitér a magyar küldöttek történetére, Szvatoplukra és a felajánlott ajándékokra, melyeknek alapján később a magyarok a területét követelték.²⁵ Ennek elbeszélésénél Bonfini láthatóan Thuróczy Jánosra támaszkodik, ezért csak azokról a részekről szólunk, ahol kettőjük magyarázata eltérő. Bonfini itt az ország uralkodóját említi, akihez a magyar küldöttek érkeznek, s ezt ugyanolyan szavakkal teszi, mint ahogy azt az első említésnél tette, vagyis Marót fiáról ír, a szarmata Szvatoplukról (*Suathem Sarmatam, et Marothi filium*), miközben újra kiemeli nagy hatalmát, mondván, hogy uralkodott Pannónián széltében (*in Pannonia late regnantem*). A magyar követ ténykedését, aki magát Szvatopluk hűbéresének ígéri és a felajánlott ajándékokért (fehér ló, nyereg, aranyozott kantár) cserébe megkapja a földet, a szerző ügyeskedőnek tekinti (*a rege callide impetrata*), míg Szvatopluk cselekvését nagylelkűnek véli (*nimia quadam animi liberalitate*). Szvatopluk veresége leírásánál Bonfini már egyezik elődjével, vagyis kiemeli Szvatopluk féltékenységét (*prae timore nimio*), bizonytalanságát (*concepta tandem audacia*), melyek halálához vezethettek. Bonfini egyfajta kontinuitást is felvázol a meghódított terület

²² Kulcsár Péter: Antonio Bonfini és műve. In: Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Budapest: Balassi Kiadó, 1995. 57. (elektronikus könyvtár).

²³ A következőkben ebből indulunk ki: Bonfinius 1568. 750.

²⁴ Bonfinius 1568. 161. – Lásd még: MMFH I. 332.

²⁵ Bonfinius 1568. 162–163. – Lásd még: MMFH I. 332–335.

betelepítésével kapcsolatban, amikor megjegyzi, hogy a győztes magyarok megkímélték azokat, akikről azt hitték, hogy a nyelvi rokonságnak köszönhetően a maguk oldalára tudják állítani őket (*bis tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliare*). Bonfini ezt azzal az állítással magyarázza, hogy Szvatopluk szolgálatában nem kevés hun volt (*Suathis castra secuti fuerant*), akik Attila hadjáratai után Pannóniában maradtak. Tehát, ahogy láthatjuk, Bonfini értelmezésében Szvatopluk mint hatalmas uralkodó szerepel (egyszer pedig még királynak is nevezi). A nagylelkű Szvatopluk képe pozitívan köszön vissza a ravasz magyarokkal való összehasonlítás során is. Ezzel ellentétesen hangzik a Szvatopluk haláláról szóló elbeszélés, ahol Bonfini már hű marad a régebbi hagyományokhoz. Érdekes a név különböző változatainak a használata is, melyet Bonfini Szvatopluk esetében alkalmaz (Ransanus-tól és közös forrásuktól, Thuróczy János krónikájától eltérően), habár használja a *Sentepolugus*²⁶ vagy *Sentapolux*²⁷ verziót is, de ezt kizárólag csak a későbbi cseh hercegek esetében teszi.

A Bonfini-féle magyar történelemábrázolás lett a magyar történetírás sajátos alapkánonja. Ezért, ha az ezt követő magyar humanista történetírók nemzedékénél találkozunk is régebbi cselekmények elbeszélésével (figyelmükbe inkább aktuális témák kerülnek, pl. a török elleni harcok), többé-kevésbé csak Bonfini művének értelmezéséről van szó. A Nagymorva Birodalom hagyománya, mely már korábban is csak a Szvatopluk személyére és a magyar törzsekkel való találkozásra korlátozódott, a magyar historiográfiában érthető okok miatt marginalizálódott. Például Istvánffy Miklós (1538–1615) művében, a *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*-ben, melyben a szerző áttekintette a magyar történelmet Mátyás király halálától, vagyis 1490-től 1607-ig, csak egy apró bejegyzést találunk, amikor az 1551-es eseményekről számol be, és ott eljut Veszprémig. Istvánffy itt egy rövidke topográfiai bejegyzésben bemutatja a várost és a várat, ami a szerző jellegzetes módszere,²⁸ valamint leírja, hogy a magyarok érkezése idején ez feltehetően Szvatopluk, Pannónia és a markomannok uralkodójának székhelye volt (*Eo in loco Suatopolugum Pannoniae et Marcomannorum principem sedes habuisse ferunt*). A magyarok Szvatoplukot ravaszul megfosztották vizétől, földjétől és fűvétől (*impetrata ab illo subdole terra, aqua, et cespite*), s a háborúban királyságától és életétől is (*illi demum vitam simul et regnum bello ademissent*).²⁹ Istvánffy tehát ragaszkodik a magyar követek cselekedeteinek negatív értékeléséhez Szvatoplukkal szemben, erre viszont a szerző csak utal.

²⁶ Bonfinius 1568. 246.

²⁷ Bonfinius 1568. 260.

²⁸ Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975. 357.

²⁹ Istvanfi, Nicolaus: *Nicolai Istvanfi Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Nunc primum in lucem editi*. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonij Hierati, Anno M. DC. XXII. (a továbbiakban: Istvánffy 1622) 321.

Sokkal több figyelmet igényelhet az a látszólagos tévedés, amikor Istvánffy azt állítja, hogy Szvatopluk a markomannok uralkodója volt. Más történészeknél is találkozhatunk bizonytalansággal a tekintetben, hogy kiknek az uralkodója is volt Szvatopluk. Thuróczy Jánosnál Szvatopluk lengyel volt (Polonus), de a bolgárok és mézaiak, vagyis csehek uralkodója is (*Bulgaris et Messianis*); Ransanus szarmatának (*Sarmata*) nevezi, amit úgy is értelmezhetünk, hogy lengyel volt, ez nagyban hasonlít Bonfini megállapításához. Régebbi forrásokban (a latinul írt frank krónikákban vagy Anonymusnál) találkozhatunk a morva elnevezéssel, pl. *Marahenses*, *Margi*, *Marahavi*, *Marahi*, *Marui*, *Marvani*, *Moroanenses* (ezekben Szvatopluk apjának, Marót nevének az analógiája is látható).³⁰ Istvánffyt ez inspirálhatta, hogy az akkori szokáshoz híven (a magyar krónikások és történészek azonosították a magyarokat az ókori hunokkal), azonosítsa a morvákat a hasonló hangzású ókori germánok nemzetéhez tartozó markomannokkal, akik saját korukban ugyanezen a területen éltek. Mi több, Markomannia elnevezéssel illeti Moráviát egy régebbi cseh humanista, Dubravius is, akit szintén megemlítünk, habár ő a névválasztást a terület fekvésével magyarázza (*quas veteres, Marcomanniam vocabant, quia fines Germaniae, qua Danubio in Pannoniam pergūt, terminabat*), mely a Frank Birodalom határán feküdt és a határvidék germán elnevezése miatt lettek az ottani lakosok markomannok (*Quippe Germanis Mark limes dicitur, atque inde Marcomanni limitum finiumque accolae appellati*).³¹

A szlovák historiográfia történelmében Révai Péternek nagyon jelentős szerepe van (1568–1622), mivel a *De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem* című művében (mely 1615–1619 között keletkezett, de csak 37 évvel a szerző halála után nyomtatták ki)³² az elsők között foglalkozik a szlávok nemzeti fejlődésével és gyökereikkel Pannóniában (*Slavonia Regio*), valamint kiemeli híres történelmüket.³³ Mindezt a hetedik fejezet végén találhatjuk, ahol a szerző a Magyar Királyság egyes országainak történelmével foglalkozik. Az elvárásokkal ellentétben,

³⁰ Bartoňková 1965. 269–270.

³¹ Dubravius, Joannes. *Historiae regni Boemiae, de rebus memoria dignis, in illa gestis, ab initio Boiemorum, qui ex Illyria venientes, eandem Boemiam, in medio propemodum superioris Germaniae sitam, occupaverunt. Libri XXXIII, ex fide tandem narrationeque historica scripti, absolutique, et in lucem iamprimum aediti, sat videlicet cito, si sat bene*. Prostanæ: In officina Ioannis Guntheri, Anno post nativitatem Christi M.D.LII.. (a továbbiakban: Dubravius 1512) [40].

³² Rewa, de Petrus: *De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem, auctore Petro de Rewa comite Turocensi ejusdemque sanctae coronae duumviro*. Francofurti: Sumptibus Thomae-Matthiae Götzii, Typis Jacobi Lasché, Typograph. Hanoviens., Anno M DC LIX. (a továbbiakban: Révai 1659) 165.

³³ Sopko, Július: Dielo Petra Revu a jeho význam pre slovenskú historiografiu. In: *Historický časopis*, 28. évf. (1980), 3. sz., 408. – A szlovák historiográfia fejlődésének kontextusába ebből az okból ide sorolja még: Horváth, Pavel: Počiatky slovenskej historiografie. In *Historický časopis*, 30. évf. (1982), 6. sz., 872–873.

ebben a részben³⁴ nem találunk semmilyen hivatkozást a szlávok Magyarország előtti államalakulatáról. Ehelyett a szerző egyfajta dicsőítést adja a szlávok nyelvének (*lingua Slavonica, seu Illyrica*), mely rendkívüli földrajzi kiterjedésű, s végül idézi Nagy Sándor állítólagos kiváltságát, melynek köszönhetően a szlávok örök időkre megkapták az Északi-tenger területét egészen Itália déli határáig. Érdekes információkat a bevezető részben találunk, ahol a magyarok történelmével és a Kárpát-medencébe való érkezésükkel foglalkozik.³⁵ Azt magyarázza, hogy a kereszténység első magjait már Nagy Károly idején elültették (*Magno quidem Carolo imperante Hungaros hujus Christianae fidei fundamenta habuisse constat*). A látszólagos ellentmondást, hogy a magyaroknak később újra fel kellett venniük a kereszténységet azzal magyarázza, hogy a hitnek gyenge gyökerei voltak, így a Nagy Károly halála utáni harcokban fokozatosan lemondtak erről a vallásról. Révai tehát Pannóniában a keresztény hagyományt még a magyar törzsek érkezése előtti időszakra datálja, az ottani lakossághoz köti, akiket magyaroknak nevez (*Hungari*). Hisz az etnogenézis kontinuitásában a középkori hunoktól kezdve egészen az ómagyarokig. Az ő esetében tehát helyesebb a „Hungária”, vagyis Pannónia lakosai közti keresztény hagyományról beszélni, akik abban az időben a nyitraiak voltak.

A Nagymorva Birodalom ábrázolása természetesen nem csak a magyar történelemmel foglalkozó humanisták műveiben van jelen, hanem a közép-európai országok történelmi ábrázolásaiban is. A Cseh Királyság esetében nem feledkezhetünk meg az olasz humanista, Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464) munkásságáról, aki 1458-tól II. Pius pápáként ismert. A *Historia Bohemica* c. műve az első olyan humanista jegyekkel átszőtt történelmi alkotás, amely egy Alpokon túli országról szól. Piccolomini elsődleges forrásai közt található Kosmas, Dalimil és Pulkava krónikája, melyekből több információt átvett, majd a saját történelmi és történelemföldrajzi szemléletével összhangban átdolgozott.³⁶ A Nagymorva Birodalomról szóló bejegyzések a mű XII. és XIII. fejezetében találhatóak. A rövidke XII. fejezetben csak egy apró információ található arról, hogy az utolsó pogány herceget, Borivojt, Szent Metód morva érsek keresztelte meg (*a beato Methodio, Moravorum archiepiscopo*).³⁷ A hosszabb XIII. fejezet már csak a nagymorva állammal foglalkozik.³⁸ Ennek keretében a szerző meghatározza a morva állam fekvését, melyet azonosít a korabeli Morva Órgrófság területével.³⁹ Morva uralkodók tehát a magyarok, csehek, oroszok

³⁴ Révai 1659. 146–147.

³⁵ Révai 1659. 1.

³⁶ Boba 1996. 120–121.

³⁷ Piccolomineus, Aeneas Sylvius: *Aeneae Sylvii Piccolominei postea Pii II. papae Historia Bohemica*. Helmestadii: Sumptibus Joh. Melchioris Sustermanni, Anno MDCXCIX, (a továbbiakban: Piccolomineus 1699) 24. Lásd még: MMFH I. 321.

³⁸ Piccolomineus 1699. 24–26. Lásd még: MMFH I. 321–324.

³⁹ Boba 1996. 121.

és lengyelek uralkodói voltak (*Hungari, Bohemi, Russani, Polonique Moravorum principi paruerunt*). A nagymorva uralkodók közül csak az utolsó kettőt említi: Szvatoplukot (*Suatocopius eo tempore Moravis imperabat*), akit kereszténynek nevez, és emlékét érdemesnek gondolja fenntartani a következő generációk számára (*Christianae religionis cultor et dignus cuius memoriam ad posteros referamus*), valamint Szvatopluk fiát (*Suatocopii filius*).⁴⁰ Az apa egy ideig sikeresen uralkodik (*aliquandiu feliciter regnasset*), de aztán szembeszáll Arnulf császárral, majd az ezt követő vesztes csata után megszökik (*quum suos cadere animadvertisset, clam sese pugnae subtraxit*). A zoborhegyi kolostorban talál menedékre, ahol remete életet él. Piccolomini később visszatér Szvatopluk fiának sorsához, akinek javára a győztes Arnulf lemond Moravia területének uralmáról (*regnum Moraviae Suatocopii filio ... possidendum reliquit*). Uralmát a kereszténységtől való eltávolodással jellemzi, ami Metód érsek szökésével, az ország elátkozásával és széthullásával végződik (*quoque regnum extinctum est*). A Morva Birodalmat felosztják a németek, csehek, lengyelek és magyarok között. A fejezet végénél Piccolomini visszatér Cirill és Metód tevékenységéhez a Nagymorva Birodalomban. A figyelmet Cirillre fordítja, akinek Szvatopluk megkeresztelését tulajdonítja (*qui baptizato quondam Suatocopio*), s aki a morváknak átadta a keresztény hitet (*Moravis Christiana sacra condiderat*), és kereszténységre térített sok más szláv nemzetet (*multasque alias Sclavorum gentes ad fidem Christi converterat*). Továbbá megemlíti érdemeit a szláv nyelv liturgikus nyelvek közé való besorolásában (*Romano Pontifici supplicasse, ut Sclavorum lingua, ejus gentis hominibus, quam baptizaverat, rem divinam faciens uti posset*).

Piccolomini elsődleges forrása a Nagymorva Birodalomról Pulkava krónikája volt (1374 körül). A Nagymorva Birodalom uralkodójának, Szvatopluk névalakjánál azonban a humanista latinizáló elvet legalább részben alkalmazza: míg Pulkava *Szvatopluk*-ot,⁴¹ Piccolomini *Suatocopius*-t használ.⁴² Pulkava krónikája IV. Károly uralma idején készült, ami művében tükröződik. Pulkava támogatja IV. Károly politikai vonalát, aki a Szent Római Birodalomban úgy tekintett a cseh területekre, mint hatalmi bázisára. Ez kifejeződik Piccolomini szövegében is, melyben leírja, hogyan uralkodik Szvatopluk mindenén (még a magyarokon is), pedig ő maga a Német-római Birodalom uralma alatt áll (*Hungari, Bohemi, Russani, Polonique Moravorum principi paruerunt, princeps ipse Romano Imperio*).⁴³ Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Piccolomini ismerte a cseh helyzetet, ugyanis 1453-ban, már püspökként, III. Frigyes császár követe volt a cseh királyi udvarban. Piccolomini, mint keresztény humanista, természetesen elég figyelmet fordít a Nagymorva Birodalom kereszt-

⁴⁰ II. Szvatopluk

⁴¹ Vö. MMH I. 308.

⁴² A *Copius* a latin *copia* szóból ered, katonai alakulatot, sereget jelöl.

⁴³ Piccolomineus 1699. 24. Lásd még: MMFH I. 322.

ténységének kérdésére is, bár a Cirillről és Metódról szóló bejegyzéseket a forrásműhöz képest jelentősen lerövidítette. Ezzel szemben sokkal jelentősebbnek tartja Szvatopluk lelki átalakulását, aki lemond a világi életről és elfogadja a bűnbánatos remete életmódot (*Nulla regni fortuna est tranquillitati eremi praeferenda*).⁴⁴

Részletező információkat ad a Nagymorva Birodalomról a cseh humanista és ol-müti püspök, Johannes Dubravius (Jan Skála z Doubravky, 1486–1553) a Cseh királyság történelme (*Historiae regni Boemiae*) c. művében (1552).⁴⁵ Ezek az információk a történelemtörténet IV. fejezetének elején találhatóak.⁴⁶ Először bővebben beszél a cseh herceg, Borivoj és felesége, Ludmilla megkeresztelkedéséről Szent Metód által (*aqua salutari a Methudio tingeretur*). Ezt követően kitér a Nagymorva Birodalom történelmének bemutatására, ahol azonban figyelmeztet arra, hogy ezeket az információkat olvasta, illetve tudomást szerzett róluk (*quae super hac re vel legimus, vel accepimus*). Dubravius figyelembe veszi a birodalom lakosainak etnikai hovatartozását, akiket szklavínoknak/szlávoknak nevez (*in Moraviam a Sclavinis tunc possessam*), és Pannónia vagy Morávia területére határolja be őket (*Pannoniamque, et Moraviam ad incolendum occupasse dicuntur*). Az uralkodók nevei közül, akiket ahistorikusan királyoknak nevez, Raszisztzlávot, Hormidort és Szvatoplukot említi (*nomen regis Raslai, ... dein Hormidori, et Suatobogij*), de I. Szvatoplukot, a leghíresebb és leghatalmasabb uralkodót, aki a Dunán innen és túl is uralkodott, *Suatoplucus*nak nevezi (*maxime Suatopluci [nomen] inclaruit, qui citra et ultra Danubium latissime regnavit*). Dubravius belevette elbeszéléseibe a magyar krónikásoktól jól ismert, magyar küldöttekről szóló történetet is, akik ajándékokat visznek Szvatopluknak, akinek székhelyét Veszprémben határozza meg (*Vesperinum ad Suatoplucum praemittentes cum munere et precibus*). A magyarok cselekedeteiről egyértelműen negatívan vélekedik, csalásnak gondolja (*legatos per dolum agere*). Abban viszont elődeitől teljesen különbözik, hogy Szvatoplukot és népét a nagyszámú magyar sereg támadása elől a Duna mögé menekíti (*Fugiebant simul plurimi subditorum, regemque trans Danubium cedentem, vel anteibant, vel subsequebantur*). Ezt követően Szvatopluk új királyságot hoz létre (*apud Moravos, in oppido Velegrado, regiam sibi, et posteris constituit*), melynek székhelye Velehrad. Akkoriban ehhez a területhez tartozott a Vág és Duna folyók közötti mai Szlovákia területe is (*reliquam Pannoniam, inter Vagum, et Danubium positam, adhuc in officio retineret*). A továbbiakban Dubravius megemlíti az Arnulf császárral való vitát is, melynek okát Szvatopluknak a bizánci császárhoz való közeledésében látta (*Accusante fidem regis Caesare, quasi magis ad Constantinopolitanum, quam ad Romanorum, respiceret imperatorem*). Ezt azzal magyarázza, hogy a bizánci rítusú kereszténységet vette át (*Graeci quoque Caesaris debito*

⁴⁴ Piccolomineus 1699. 25. Lásd még: MMFH I. 322.

⁴⁵ Dubravius 1552. [416].

⁴⁶ Dubravius 1552. [37–40].

honore conservet, a quo ... ipse deinde fidem Christianam acceperit). Ahogy a továbbiakban megállapítja, ez a feszültség Szvatopluk halálával ér véget (*Sed haec contentio, extincto Suatoplucio, simul extincta est*).

Azokat a körülményeket, melyek a Nagymorva Birodalom bukásához vezettek, időrendben a Piccolomini-féle magyarázathoz igazítja, illetve Piccolomini forrásához – Pulkava krónikájához. Tőlük eltérően azonban a főszerepet Szvatopluk fiának tulajdonítja (*filio Suatoplucio regnante*). Ugyanis, amikor a fiú elzavarta Metód érseket, Arnulf császár állt rajta bosszút Isten nevében, és aztán az országot szomszédjaira hagyta – a magyarokra, lengyelekre, osztrákokra és csehekre, hogy kifoszthassák (*Nam Caesar regnum illius, per edictum publicavit, deditque illud diripiendum vicinis gentibus, Ungaris, Polonis, Austriacis, reliqua pars quae nunc extat, ultro se fidei potestatiue Boiemorum permissit*). Dubravius végül a bűnös II. Szvatoplukot a Nyitra melletti Zobor-hegyre küldi, hogy itt a bűnbánó remete élet segítségével elnyerje az irgalmas Isten bocsánatát (*At misericordiae plenus Deus, qui non vult morte peccatoris, sed magis, ut convertatur et vivat, de Rege ... sibi fecit Heremicultorem, ad montem cui Sambor vocabulum*). Dubravius szerint Szvatopluk királysága akkora volt, hogy Nyitrát, ahol eltemették, a közepének nevezte (*Nitriae in Pannonia ... Regem Moraviae Suatoplucum, in medio regni sui sepultum iacere: tam late olim, tamque longe prospectabat Moravia*).

Dubravius tehát az ismertetésében igyekszik módszeresen haladni és megnevezni a Nagymorva Birodalom keletkezésének, valamint szétesésének az okait. Ennek rendeli alá a különböző eredetű források ismertetését. Ebbe az ismertetésbe bevonja a fehér lóról szóló történetet is az aranyozott nyereggel és kantárral, melyet viszont a Nagymorva Birodalom előtti időszakra datál, és úgy mutatja be, mint a Nagymorva Birodalom keletkezésének okát a történelmileg ismert határon. Magát az államalakulat létezését tehát de facto csak Szvatopluk (apa és fia) uralmának idejére határolja, akiknek megnevezésére a *Suatoplucus* vagy *Sutobogius* alakot használja. A megszűnés okainak felderítésében hű marad Piccolomini magyarázatához. Dubravius szerint azonban nem az apa, hanem a fia volt az, aki a zobori kolostorban keresett büneiért bocsánatot. A kereszténység terjesztésével kapcsolatban említi meg Szent Cirillt és Szent Metódot, mindkettőjüket első morva érseknek nevezi (*Divum Methudium, Divi Cyrilli colegam, ambos Moraviae et primos Antistites*). Érdekes, hogy Dubravius, aki a Nagymorva Birodalom ábrázolásához láthatóan régebbi humanisták műveit is felhasználta, figyelmen kívül hagyta Aventinust,⁴⁷ aki kortársai közül a legterjedelmesebb és legrészletesebb leírást osztotta meg velünk a Nagymorva Birodalomról.

Johannes Aventinus, német humanista, saját nevén Johann Georg Turmair (1477–1534), 1517-ben bajor történészként megbízást kapott Bajorország történelmének megírására. A bajorok történelméről a legkorábbi időktől egészen 1460-ig szóló hétkötetes *Annales ducum Boiariae* vagy *Annales Boiorum*, illetve a német

⁴⁷ Vö. Boba 1996. 124.

Bayerische Chronik néven is ismert művében sok ismert forrást felhasznált. Emellett pedig ma már ismeretlen frank krónikákat és évkönyveket is hasznosított. A Nagymorva Birodalomról szóló tényeket *Évkönyvei* negyedik részében fejt ki, melyben Nagy Károly uralmának kezdetétől egészen a magyarok megjelenéséig számol be.⁴⁸ Az információk többségét az *Annales Fuldenses* c. műből és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. iratból meríti. Ezért itt a Nagymorva Birodalom ábrázolása a feltüntetett humanisták műveivel összevetve teljesen eltérő, a Keleti Frank Birodalom szemszögéből jelenítette meg és sokkal részletesebben. A lakosságot morvának nevezi (*Moravos, Venedorum populum*). Az uralkodók közül Mojmírt említi elsőként, akinek uralkodása idején kezdett elterjedni a kereszténység (*Moemmarum ducem cum popularibus et tota gente cognoscendam veritatem cohortantur*). Másodikként Pribinát (Brynont) és fiát, Kocelt ülteti a trónra, akiknek Nyitrán volt a székhelyük (*Brynonem, qui et Privina quoque Moravorum regulum, qui trans Danubium in Aquilonari ripa habitabat cum filio Hezilone*). Pribinához kapcsolja Brünn (Brynna) városát is, ám minden bizonnyal csak a helytelen helymeghatározás miatt. Pribina Nyitrájával kapcsolatban a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. iratból származó információról is beszámol, miszerint Adelram érsek itt egy templomot szentelt fel (*Adelramus archiflumen Iuvavensis Nitrvaviae templum dedicat*). A Nagymorva Birodalom területét óriási méretűnek jelöli ([Moravia] *quae laetissima erat*): nyugaton a csehekkel határolja, délkeleten pedig a Duna Fekete-tengeri torkolatával (*Ab occidente Boemiae continuabatur, orientis ab ora et meridie tum cum Danubio, usque in Pontum ferne excurrebat, atque cum Europa finiebatur*). Az így ismertett Nagymorva Birodalom kiterjedését, mely a legtágabb értelemben sem felel meg még Szvatopluk uralma területének sem, már Rasztiszlav uralkodásának kezdetére teszi. Ennek a Moráviának az uralkodóját a szlávok legnagyobb uralkodójának nevezi (*Eius regulus summus Sclavorum princeps censebatur*). A továbbiakban részletesen beszámol Rasztiszlav Keleti Frank Birodalommal folytatott politikájáról, a lázadástól és a függetlenségre való törekvéseitől kezdve egész a végső vereséig, foglyul ejtéséig és megvakításáig (*Nam oculi Rastislae eruti, postea cecus monasterio inclusus est*). A legtöbb figyelmet természetesen Szvatopluknak szenteli (*Suatebogus*-nak nevezi), akit a szlávok leghatalmasabb és legharciasabb uralkodójaként emleget (*Suatebogo Sclavorum potentissimo, belicosissimoque principi*), sőt egyszer⁴⁹ „Nagy Szvatopluknak” nevezi (*Suatebogo Magno*). Szvatopluk jellemét azonban ellentmondásosan mutatja be, a Keleti Frank Biroda-

⁴⁸ Aventinus, Ioannes: *Io. Aventini Annalium Boiorum libri VII*. Basileae: Impensis Ludovici Regis, M.DC.XV. (a továbbiakban: Aventinus 1615) 181–298. (a Nagymorva Birodalomra vonatkozó hivatkozások a 228-ik oldaltól bukkannak fel a szövegben). A Nagymorva Birodalmat érintő részeket lásd még: MMFH I. 338–376.

⁴⁹ Annál a résznél található, amely Viching püspök morva területre való kihelyezéséről szól, amelyet Szvatopluk rendelt el. Ebben az esetben a *Nagy* jelző használata inkább a nyugati kereszténység terjesztése folyamán végbevitt cselekedeteire vonatkozik.

lomhoz való aktuális viszonyától függően. Az elején a frank uralkodók javaiért harcol, mint Rasztiszlav függetlenségi törekvéseinek ellensúlya. Aventinus álnoktalanak nevezi (*Suatebogus ignarus fraudis*). Azonban, ha Szvatopluk saját hatalmát erősítő egyénként bukkan is fel, rendkívül bosszúvágyó és ravasz embernek írja le (*Suatebogus homo callidissimus, atque versutus*). Szvatopluk halálát az Arnulftól elszenvedett vereséggel köti össze, mely után az uralkodó a bánatba és a depresszióba hal bele (*Ipse in paucis post diebus tristitia aegritudineque animi mortem oppetiit*). Aventinus a Nagymorva Birodalom utolsó uralkodóiként Szvatopluk fiait tünteti fel, II. Mojmírt és II. Szvatoplukot. (*Filii eius Moemarus, et Suatebogus ab Arnulpho Moravis imponuntur*), akik hatalmukat a polgárháborúnak köszönhetően veszítették el (*Civile tum bellum Moravos involvit*). A birodalom szétesésének fő okát a magyarok érkezésében látja, akik a harcokban megölték Mojmírt és Szvatoplukot, s az ország egy részét eltulajdonították (*Posthaec Ugri ... Moemarum et Suatebogum regulos praelio occidunt, Moraviae partem sibi usurpant*).

Aventinus az elbeszéléseiben a nagymorva szentek, Cirill és Metód hagyományát is rögzítette. Őket azonban, forrásához híven, egy személynek gondolta, jóllehet egyértelműen a filozófus Metódról van szó,⁵⁰ aki megalkotta a szláv írást, a liturgikus szövegeket szláv nyelvre fordította (*Methodius philosophus Venedas invenit literas, vertitque divina oracula in vernaculum Sclavorum sermonem*) és Dalmáciából Pannóniába a szláv rítus terjesztése miatt jött. A salzburgi papok haragja elől Moráviába menekült (*regno Boiariae factione Iuvavensium mystarum pulsus, in Moraviam aufugit*), ahol később el is hunyt, és itt is temették el (*ubi humatus est*). Erre emlékezett a kultusza is, mely az egykori Nagymorva Birodalom területének lakossága között terjedt el (*quem ipsi in album superum adscriperunt adhucque religiose colunt*). Aventinus önmagát hazudtolja meg, amikor Metód érsekről ír, akit a kereszténység terjesztőjeként már Mojmír uralkodása idején is megemlített (*pontifices, qui eos sedulo doceant, Methodium Iuliomontanum*). Később arra a következtetésre jutott, hogy mégis csak két különböző személyről van szó (*Duos fuisse Methodios necesse est*).

Aventinus Nagymorva Birodalom-ábrázolása a magyar vagy cseh történészek munkáival szemben azt sugallja, hogy a humanisták műveik összeállításánál elsősorban azoknak az országoknak az érdekeit tartották szem előtt, amelyeknek szolgálatában álltak.⁵¹ Aventinus tehát a Bajor Királyság nézőpontjából közelíti meg a dolgokat, ez lehet az oka, hogy az ifjabb Dubravius saját műve összeállításánál az ő munkásságát teljesen figyelmen kívül hagyja. Az egyetlen közös vonás, amelyben

⁵⁰ De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. In *Monumenta Germaniae historica. Tomus XIII. Edidit Georgius Heinrichus Pertz. Scriptorum Tomus XI*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii aulici Hahniani, MDCCCLIII, 13–14.

⁵¹ A humanisták esetében a nemzetiség még nem játszott fontos szerepet, mint ahogy ezt a három olasz szerző – Piccolomini, Ransanus és Bonfini munkássága is bizonyítja, akik más országok szolgálatában álltak.

többé-kevésbé minden általunk vizsgált humanista egyetért, a föld terjedelme, amin Svatopluk uralkodott. Igaz, az állam megnevezésére egyikőjük sem használja a „magna”, vagyis „nagy” jelzőt.⁵² Aventinusnál, akit egyáltalán nem ihletett meg a magyar hagyomány, teljesen kimarad Svatopluk és a magyarok között zajló tárgyalás ábrázolása. Továbbá hiányoznak a nagymorva szentekről, Cirillről és Metódról szóló közelebbi információk.

Részletesebb leírást róluk csak a kései humanista egyházi történész, aki inkább már a rekatolizáció képviselője, a jezsuita Inchofer Menyhért (1584–1648) munkáiból kapunk. Magyarország egyházi történelmét (*Annales ecclesiastici Hungariae*)⁵³ 1644-ben sikerül befejeznie, ebben az évben nyomtatott formában csak az első kötet jelent meg, amely az 1059-ig történt eseményeket tartalmazza. A Nagymorva Birodalom időszakának ábrázolása azonban a humanista historiográfia értékes hozzájárulása Cirill és Metód hagyományának közvetítéséhez. Az első róluk szóló bejegyzés 823-ból való, a szerző állítása szerint néhányan (itt a német humanista és egyházi történészre, Brusch Kasparra hivatkozik) már ettől az évtől számítják a morvák első hittérését (*ad huc quippe revocant aliqui primam Moravorum conversionem*).⁵⁴ Inchofer viszont nem ért egyet ezzel a véleménnyel, megemlíti, hogy maguk a morvák is Cirillt és Metódot tartják hittérítőiknek (*Cyryllo et Methodio, quos primos religionis suae antisignanos vendicant Moravi*). Érkezésüket csak később, visszamenőleg említi a 867. év bejegyzésénél (*Non multis ante mensibus, ex Oriente accesserant Cyrillus et Methodius*),⁵⁵ több szerzőre hivatkozva. Egyaránt figyelmeztet arra, hogy a Thesszalonikiból származó Cirill eredeti neve Konstantin Filozófus (*Nam eundem Cyrillum Thessalonicae natum, Constantinum Philosophum antea vocatum*).⁵⁶ Menyhért igyekszik Metódot a magyar szentek közé sorolni, ezt azzal az állításával igyekszik alátámasztani, hogy Cirill Moráviában, Metód pedig Pannóniában tevékenykedett (*nempe Cyrillus apud Moravos officio functus, Methodius vero Pannonicae*). Azt a hagyományt, amely Cirillt és Metódot morva püspököknek nevezi (*memoriam faciens Cyrilli et Methodii tanquam in Moravia episcoporum*), azzal magyarázza, hogy akkoriban Morávia uralma alatt állt több közeli hercegség is (*ad summum aliquem potentiae respicientes*),⁵⁷ melyeket ez okból Moráviaként jelöltek (*hae omnes Provinciae tum Moraviae nomine censerentur*). A 879–880-as évek leírásában Inchofer a szláv liturgikus nyelv

⁵² Ezzel kapcsolatban mindegyiküknél felbukkan a „*latus*”, vagyis „széles” kifejezés.

⁵³ Inchofer, Menyhért. *Annales ecclesiastici Hungariae authore Melchiore Inchofer Soc. Iesu. Tomus primus*. Romae: Typis Ludovici Grignani, MDCXLIV. (a továbbiakban: Inchofer 1644) [156], 463 p.

⁵⁴ Inchofer 1644. 32.

⁵⁵ Inchofer 1644. 79.

⁵⁶ Inchofer 1644. 80.

⁵⁷ Itt Piccolominire is hivatkozik (*eodem sensu existimet Aeneas Sylvius Hungariam Moraviae regibus paruisse*). Vö. 43. jegyzet

bevezetésének körülményeit vizsgálta.⁵⁸ A thesszaloniki fivérek igyekezetének sikerét a Nagymorva Birodalom fejedelmének, Szvatopluk (Inchofer *dux Zvuentebaldus*-nak nevezi, de neve más változatait is megemlíti: *alii Suatoplugum et Suatocopium appellant*) VIII. János pápa iránti nagy befolyásának tulajdonítja (*Plurimum autoritate valuisse ducem Moraviae apud Ioannem Pontificem, ostendunt privilegia, quibus Moravos lingua Slavonica in ecclesia concessit*).⁵⁹ Inchofer szerint végül mindkét fivér Rómában maradt, ahol – miután több csodát vittek véghez – elhunytak (*demum uterque moriens /incertum quo anno/ pluribus miraculis fecere*).⁶⁰

Szvatoplukot és uralmát Inchofer pozitívan értékeli, mivel hitvédőnek és hitteljesztőnek nevezi, aki a pápától püspököket követelt országa számára – Vichinget és Metódot (*Zvuentebaldus Moravorum Dux, qui hos Dei sacerdotes [Vvichindus ... Methodius] a Romano Pontifice impetraret, eisque pro religione laborantibus manu et censu aderat*).⁶¹ Arnulf császárt, aki meghódította Szvatopluk királyságát (*devictoquo Zvuentebaldo, regno eiusdem severe potitus est*), az egyház és a hit megrontójának nevezi (*quantum damni Arnulphus ecclesiae et religioni dederit*). Ő ugyanis a magyarokat hívta segítségül, akik között pogányok voltak (*propterea Hungarorum auxiliares copiae evocandae erant, cum quibus certum erat venturus ultro phalanges ... paganorum*), és akik örömet leltek a kereszténység eltiprásában (*quibus Christi religionem excindere deliciae erant*).⁶² Szvatopluk halálát hasonlóan írja le, mint Piccolomini – remeteként élte le végső napjait (*in eremum secesserit*). Az utolsó nagymorva uralkodónak Szvatopluk fiát, *Suatocopiust* jelöli meg, akit ebbe a pozícióba Arnulf nevezett ki (*Arnulphus eius filio Suatocopio ... regnum possidendum reliquit*).⁶³ Uralkodását Piccolominihez hasonlóan mutatja be, ő is II. Szvatoplukot tartja Metód kiutasítójának.⁶⁴ A Nagymorva Birodalom utolsó uralkodójának halála után a terület a németek, a csehek, a lengyelek és a magyarok között oszlott szét (*Mortuo in excommunicatione Suatocopio, Regnum Moravorum discerptum est: partem nimirum Germani et Bohemi, partem Poloni atque Hungari sibi vindicarunt*). Inchofer kiemeli, hogy ez a katasztrófa egyben az egyház megsemmisülését is jelentette, mivel a Morva Érsekség megszűnt (*Nam extincto regno, ipsa quoque archiepiscopalis sedes in Moravia defecit*).⁶⁵

Inchofer már kritikusan gondolkodó történész, aki a régebbi történészek műveiből vagy az eredeti forrásokból átvett információkat összehasonlítja, és elgondol-

⁵⁸ Inchofer 1644. 97–101.

⁵⁹ Inchofer 1644. 101.

⁶⁰ Inchofer 1644. 103.

⁶¹ Inchofer 1644. 110.

⁶² Inchofer 1644. 111.

⁶³ Inchofer 1644. 116.

⁶⁴ Inchofer 1644. 117–118.

⁶⁵ Inchofer 1644. 119.

codik azok valóság tartalmáról. Magyarázatai során alaposan hivatkozik és idéz. Tehát a módszere, folyamata és célja is teljesen eltérő a korábbi humanista szerzőkhöz képest. Természetesen a tartalma is különböző, hiszen kutatásának tárgya az egyházi történelem. A koraközépkori történelem bemutatásánál főleg Pannónia, vagyis Magyarország területének kereszténnyé válásának körülményeire fordítja figyelmét. Ezzel kapcsolatban a legteljesebb és legterjedelmesebb képet nyújtja a Nagymorva Birodalom hittérítőiről – Szent Cirillről és Metódról. A humanizmus korából származó historiográfiai művekben ilyen részletes leírás nem található. Ezzel világos célja volt, mégpedig, hogy Metódot magyar szentként jelenítse meg. Végül is ez szinkronban volt az akkori egyházi kultusz céljaival, melyeket Pázmány Péter a nagyszombati szinóduson 1630-ban tűzött ki.⁶⁶ Említésre méltó, hogy Inchofer *Annales ecclesiastici Hungariae* című 1644-es művének bevezető oldalán a császárok és néhány magyar szent arcképe mellett Szent Metód képe is jelen van.⁶⁷

Az egyházi történelem mellett Inchofer a politikai eseményeket is vizsgálta, amelyek meghatározták és megteremtették a hit és az egyházi élet kereteit. Ő is igazolja a terület nagy terjedelmét, mely a (Nagy) Morva Birodalom politikai ellenőrzése alatt állt. Az uralkodók közül Szvatoplukra összpontosít (nevének más verzióját is felkínálja nekünk: *Zvuentebaldus*), akit teljes mértékben idealizál (a hit védője, a kereszténység terjesztője). Fő ellenségének Arnulf császárt tekinti, aki Inchofer szemszögéből negatív szereplő (az uralkodó, aki hatalma megerősítése érdekében hajlandó feláldozni a kereszténység jólétét is). A magyarok hozzájárulása a Nagymorva Birodalom bukásához így háttérbe szorul.

A Nagymorva Birodalom humanista alkotásokban való ábrázolásának összegzésénél nem tudunk egységes képet alkotni. A közös szál, amely az összes szerző művében megjelenik az, hogy a Nagymorva Birodalom területe nézőpontjuk szerint is „Nagy” volt, bár konkrétan ezt a jelzőt műveikben nem használták. A Nagymorva Birodalom történelme bemutatásának második közös vonása, hogy a szerzők egyetértően a legjelentősebb uralkodó személyében, Szvatoplukban, ugyanakkor már a neve leírásán sem tudnak megegyezni, pedig sokszor egymás műveiből mérítene. Az általunk kutatott humanista historiográfia a teljesség igénye nélkül rögzíti a Nagymorva Birodalom ábrázolásának és értelmezésének fő elemeit Közép-Európa területén. Ebben a humanistáknak fontos, sőt nélkülözhetetlen szerepe van. Végül is a barokk szerzők nemzedéke számára, akiknél a fokozatos nemzeti önfelismerésnek köszönhetően a nagymorva hagyomány lassan új értelmet és funkciót nyer, az általunk vizsgált szerzők művei válnak magyarázataik fő forrásává.⁶⁸

⁶⁶ Tibenský 1997. 223.

⁶⁷ Ennek a szentnek ez az egyik legrégebbi ismert ábrázolása, mely eddig a szlovák historiográfia figyelmén kívül maradt.

⁶⁸ Lásd például: Bagin, Ján Baltázár: *Obrana slávnej župy Trenčanskej a mesta toho ž mena*. Martin: Matica slovenská, 2002. 112–114.

The Visualization of Great Moravia in the Work of Humanist Authors

Historiography of the period of humanism, while it focused on the period of ancient history as on the contemporary society, also noticed the history of medieval state formations. On the one hand it did it with a certain reserve, but at the same time in a broader context and often with some reflection, which is also true for the image of Great Moravia. In our analysis we present selected humanist authors – from the Hungarian environment Petrus Ransanus, Antonius Bonfinius, Nicolaus Istvanfi and Petrus de Reva, from the Czech environment Sylvius Aeneas Piccolomini and Johannes Dubravius, from the German environment Johannes Aventinus and finally Inchofer Melchior as the representative of late humanism, or rather the Catholic revival at the beginning of the Baroque era.

In many ways different reflections of the Great Moravian period from Hungarian, Czech and German humanist writers recall that the humanists followed, when they were drawing up their works, the interests of the states which they served. A common point, which is intertwined works of all authors is, that the Great Moravia, as it is perceived in terms of dominated territories, was also seen by them „great”, while they avoided directly this attribute in their writings. Another common feature of their interpretations of the Great Moravian history is a consensus on the most significant ruler of Great Moravia – Svatopluk, even if subsequently they were unable to agree neither on the transcription of his name, though they borrowed from each other. However, most of these surveyed humanists implicitly interpreted their ideal of ruler. The importance of humanistic reflection of the image of Great Moravia underlines the fact, that at the time of dawning of the Baroque age, when the Slovak national self-awareness were waking, in which the Great Moravian tradition played an important role, our humanists are the mediators of this tradition and also the main sources of arguments.